

ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЕВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЯК ЗАСОБУ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У сучасній психологічній науці терміни "компетенція", "компетентність" використовуються досить широко і мають інваріантні характеристики. Завданням учителів та психологів є збагачення мовної компетенції дітей молодшого шкільного віку в процесі формування мовленнєвої компетентності. Орієнтуючись саме на цей контекст вибудована логіка даної статті: порівняти зміст понять "компетенція" і "компетентність", виділити сутнісні характеристики цих понять, дослідити розвиток мовної компетенції і провести аналогічний аналіз мовленнєвої компетентності дітей молодшого шкільного віку.

У науковій психолого-педагогічній літературі терміни "компетенція" та "компетентність" уперше зустрічаються в роботах німецького вченого Хабермаса [2], що використовує це поняття як соціологічний термін у контексті теорії іншомовної комунікації. У когнітивній психології цей термін розглядається як фактор, що детермінує самовідчуття особистості дитини, її поведінку й оцінку. При цьому учні молодшого шкільного віку не просто реагують на середовище, а "конструюють" його [2; 11].

У сучасних наукових виданнях "компетенція" розглядається як низка питань, у яких певна особистість має знання, досвід, навички у тій чи іншій галузі; галузь науки або практики, у якій компетентна особа володіє точними знаннями і досвідом практичної діяльності називається "компетентність" [4].

У психологічних словниках дані поняття мають також різні змістові характеристики. Так, "компетенція – знання і досвід у певній галузі, особлива поінформованість" [9], тобто коло повноважень тієї чи іншої особи. "Компетентність – володіння компетенцією" [9], тобто, характеристика рівня засвоєння особистістю тих чи інших знань. Г.Ібрагімов визначає компетентність як рівень професійної кваліфікації [5], В.Громов характеризує компетентність як рівень засвоєння знань особистістю [5]. У психолінгвістиці – це володіння базовими, абстрактними правилами мовлення. Теорія мовленнєвої компетентності є теорією практичного застосування лінгвістичних знань та граматичних навичок і відображає те, що дитина молодшого шкільного віку, яка володіє елементарними знаннями з іноземної мови, могла б сказати чи зрозуміти.

Визначаючи місце компетенції і компетентності в структурі особистості молодшого школяра, ми звернулися до досліджень К.Платонова [9]. На нашу думку, вчення про динамічну функціональну структуру особистості дитини молодшого шкільного віку є орієнтиром для визначення поняття мовленнєвої компетентності як загальної характеристики особистості. У цій концепції окреслено чотири підструктури: перша формується шляхом виховання, друга – навчанням, третя – вправами, четверта – тренуванням. Мовленнєва компетентність знаходиться в рамках другої підструктури, що поєднує знання, уміння, навички, набуті особисто в процесі навчання. Другу підструктуру називають "індивідуальною культурою", підготовленістю, чи коротко досвідом [7; 9]. Властивості, що входять у цю підструктуру, починають формуватися саме в молодшому шкільному віці як навички, короточасний психічний процес або стан. Але їхні типові прояви, так само як і закріплені знання, уміння, звички безперечно вже є характерними властивостями особистості [7; 9].

Таким чином, з одного боку, мовленнєва компетентність є частиною структури особистості, з іншого боку, вона є ознакою формування та становлення особистості, тому сутність мовленнєвої компетентності, на наш погляд, може бути представлена як процес – стан – властивість особистості. Характеризуючи особистість дитини молодшого шкільного віку можна зробити висновок, що їй притаманні стійкі психічні властивості. Однією із них є здатність дитини до оволодіння певною кількістю мовленнєвих навичок, тобто, мовленнєвою компетентністю, необхідною для соціально-психологічної адаптації у сучасному суспільстві [10].

Поняття "мовленнєва компетентність особистості", з одного боку, є характеристикою її професійної культури, з іншої, пов'язана з її становленням. Мовленнєва компетентність, на думку О.В.Васіної [12], Ю.М. Жукова [5], В.І.Кашницького [8], Л.Н. Шабаліної [12] і багатьох інших, є складовою частиною комунікативної компетенції. Оскільки процес становлення мовленнєвої компетентності особистості в початковій школі вимагає аналізу дослідження мовної компетенції в процесі вивчення іноземної мови як засобу соціально-психологічної адаптації дітей молодшого шкільного віку.

Інтерес до вивчення іноземних мов як засобу комунікації, до проблем іншомовного спілкування є закономірним результатом розвитку мовознавства, психології, соціолінгвістики. Комунікація – це спосіб обміну думками, інформацією, таке спілкування, що задовольняє практичні і теоретичні потреби людини в процесі його трудової і соціальної адаптації та діяльності [11].

Наприкінці ХХ століття в закордонних методиках викладання іноземних мов виник новий напрямок, що отримав назву "комунікативний підхід".

Комунікативний підхід передбачає можливість ефективно навчати іншомовного спілкування (усно або письмово) дітей молодшого шкільного віку. Процес комунікації в молодших школярів являє собою надзвичайно складне явище, що виходить далеко за межі сфери лінгвістичного аналізу і потребує глибоких психологічних досліджень. Зазвичай викладачі іноземних мов очікують від учасників процесу спілкування, співрозмовників чогось більшого, ніж просто розуміння логічної і граматичної структури висловлення, а також його лексичного наповнення. Дійсно, процес мовленнєвої комунікації (особливо, іншомовної) являє собою настільки складне і багатоаспектне явище, що його адекватний розгляд навряд чи можливий у межах однієї науки. Не менш складним буде процес адаптації дітей молодшого шкільного віку до навчання іншомовному спілкуванню, оскільки він вимагає наявності методично грамотних рекомендацій на основі даних психології, лінгвістики, соціолінгвістики, етнопсихолінгвістики та інших наук [10; 12].

Що ж має на меті вчитель, застосовуючи комунікативний підхід до вивчення іноземних мов у молодшій школі? Коротко це можна сформулювати як оволодіння не лише мовною компетентністю, а й мовленнєвими навичками. Поняття "комунікативної (або мовної) компетентності" було запропоноване Д. Хаймзом на протипагу поняттю "лінгвістичної компетенції" М. Холмського і означає сукупність мовленнєвих навичок і знання мови. Поява у сфері психологічних досліджень поняття "комунікативна компетентність" свідчить про зростання інтересу до вивчення питань, пов'язаних із

мовленнєвими вміннями і здатністю спілкуватися, що, у свою чергу, викликано усвідомленням необхідності не лише обміну набутими в процесі навчання знаннями, але й реалізацію отриманих знань у тій або іншій ситуації міжособистісної взаємодії [2; 12].

У сучасній психолінгвістиці під поняттям "комунікативна компетентність" розуміється володіння лінгвістичною компетенцією, тобто визначеною сукупністю знань мовного характеру, уміння поєднувати мовленнєві навички з завданнями й умовами спілкування, а також здатність організовувати мовленнєву взаємодію в спілкуванні з урахуванням соціальних норм поведінки і комунікативної доцільності висловлювань.

Подальший розвиток психолінгвістичної теорії мовленнєвої взаємодії та соціальної адаптації дітей молодшого шкільного віку значно розширив семантику терміна "комунікативна компетентність" і дозволив виділити такі поняття як: вербально-комунікативна компетентність, лінгвістична компетенція, невербальна комунікативна компетентність та ін. Так, Е. Уільямс пропонує вважати елементами комунікативної компетентності необхідної для подальшої соціальної адаптації молодших школярів такі:

- механічні (тобто граматичні) принципи, що діють у мові і дозволяють відповісти на запитання "чи правильно оформлене висловлення";
- семантичні правила, що діють у мові і дозволяють співвіднести зміст висловлення з його формою і відповідають на запитання "чи дійсно висловлене те, що малося на увазі";
- адекватність (або доречність) висловлення до точки зору умов спілкування (тобто, де і як відбувається спілкування);
- соціальна адаптованість: взаємовідносини між комунікантами, що дозволяє відповісти на запитання "чи використовував адресат відповідні для даної ситуації слова і чи використовував він їх належним чином";
- невербальні умови комунікації зосереджують увагу на позах, жестах, рухах особи, очах та ін. комунікантів, що дозволяє відповісти на запитання "чи опанував адресат кодом невербальної комунікації, прийнятним у даному соціумі" [2].

Інтерпретація комунікативної компетентності Е.Уільямса не є ні вичерпною, ні єдиною, оскільки в даний час цій проблемі присвячується велика кількість робіт як психологів, так і лінгвістів у нашій країні і за її межами. Однак, у цілому, вона відображає сформовану в методичній літературі думку про поняття "комунікативної компетентності" і дозволяє зробити висновки про деякі основні характеристики комунікативного підходу до вивчення іноземних мов дітьми молодшого шкільного віку. Традиційні методи навчання іноземних мов включали переважно перші два елементи комунікативної компетентності (за Е.Уільямсом), оскільки вони, по-перше, мають фундаментальне значення для процесу навчання, по-друге, їхній опис не викликає значних труднощів і, по-третє, оцінка і контроль наявності знань з граматики і семантики можуть бути здійснені відносно легко, але комунікативний підхід до вивчення іноземних мов дітьми молодшого шкільного віку спрямований на те, щоб охопити всі сторони комунікативної компетентності, необхідної для ефективної соціальної адаптації молодших школярів. Психологічне дослідження факторів, що визначають адекватне використання як мовних так і невербальних засобів комунікації, пов'язаний з певними труднощами, що, у свою чергу, ускладнюють процес навчання. Як навчати того, що не є науково обґрунтованим та описаним і, отже, не може бути піддане оцінці та контролю? Відповідь на це і багато інших запитань (наприклад, питання про види і рівні комунікативної компетентності) ще не отримали належного обґрунтування й однозначного практичного втілення [6].

Проте, саме подальший розвиток психологічної теорії соціальної адаптації дітей молодшого шкільного віку через формування комунікативної компетентності призвело до виникнення комунікативного підходу під час вивчення іноземних мов у молодшому шкільному віці.

Комунікативно-орієнтоване навчання спрямоване на подолання недоліків і обмежень уже відомих методів, насамперед аудіолінгвального. Разом з тим, прихильники такого підходу до викладання іноземних мов у молодшій школі зовсім не закликали відмовитися від створеного та перевіреного багаторічним досвідом викладання. Разом з тим було запропоновано використовувати те раціональне, що містять у собі методи, які вже пройшли перевірку часом, з урахуванням останніх досягнень у галузях мовознавства, психології, соціолінгвістики та ін. У цьому розумінні комунікативний принцип навчання іноземних мов дітей молодшого шкільного віку не був чимось радикально новим, але набув подальшого розвитку і логічного втілення методів, що концентрують увагу на усному принципі навчання іноземних мов [6; 8].

Отже, комунікативний підхід до вивчення іноземних мов спрямований на розвиток умінь та навичок у молодших школярів практично використовувати реальну, "живу" мову і покликаний навчати не маніпулюванню мовними структурами, а усвідомленому поєднанню цих структур з їх комунікативними функціями в повсякденних ситуаціях спілкування. Тобто, для успішного процесу спілкування діти молодшого шкільного віку повинні опанувати не тільки визначеною сукупністю знань лінгвістичного характеру (тобто лексикою, граматику, фразеологічними структурами), але й уміти застосовувати набуті знання, оскільки в процесі спілкування неможливо відокремити фонетику, лексику або граматику від комунікативної значущості процесу спілкування.

Таким чином, для комунікативно спрямованого навчання іноземних мов дітей молодшого шкільного віку важливий інтегрований підхід, що дозволяє найбільш раціонально об'єднати навчання з різними видами мовленнєвої діяльності і узгодити його з метою ефективної соціальної адаптації дітей молодшого шкільного віку в сучасному суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бодалев А.А. Проблемы гуманизации межличностного общения и основные направления их психологического изучения / А.А. Бодалев // Вопросы психологии, 1989. – №. 6.
2. Беляева А.В. Монолог, диалог, полилог в ситуациях общения // Психологические исследования общения / А.В. Беляева, С. Майклз / [под ред. Б.Ф. Ломова и др.] – М.: Наука, 1985.
3. Выготский Л.С. Избранные психологические исследования. Мышление и речь. Проблемы психологического развития ребенка / Л.С. Выготский / [под ред. Л.Л.Леонтьева и А.Р.Лурия]. – М. : Изд-во ЛИП РСФСР, 1956.
4. Гез Н.И. Развитие коммуникативной компетенции в ситуациях ролевого обучения / Н.И. Гез // Коммуникативные единицы языка. Тезисы докладов всесоюзной научно-практической конференции. – М. : МПНИИЯ им. М. Горького, 1984.
5. Жуков Ю.М. Диагностика и развитие компетентности в общении / Ю.М. Жуков, Л.А. Петровская, П.В. Растищев. – М.: Изд-во МГУ, 1990.

6. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – М., 1977.
7. Леонтьев А.Н. Психолингвистические единицы и порождения речевого высказывания / А.Н. Леонтьев. – М., 1969.
8. Пассов Е.И. Основы методики обучения иностранным языкам / Е.И. Пассов. – М., 1977.
9. Платонов К.К. Краткий словарь системы психологических понятий / К.К. Платонов. – М.: Высшая школа, 1984.
10. Платонов К.И. Слово как физиологический и лечебный фактор / К.И. Платонов. – М.: Медгиз, 1962.
11. Франкл В. Человек в поисках смысла: Сборник публикаций / В. Франкл. – М. : Прогресс, 1990.
12. Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии / [под ред. И.И.Ильсова, В.Я. Ляудис]. – М. : Изд. Московского университета, 1981.

Подано до редакції 05.11.09

РЕЗЮМЕ

У статті подано інформацію про принципи формування мовленнєвої компетентності як засобу соціально-психологічної адаптації дітей молодшого шкільного віку в сучасному суспільстві.

Ключові слова: соціально-психологічна адаптація, мовленнєва компетентність, психічні процеси.

О.Б. Колодич

ФОРМИРОВАНИЕ РЕЧЕВОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ КАК СРЕДСТВА СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ АДАПТАЦИИ ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена принципам формирования речевой компетентности как условия социально-психологической адаптации детей младшего школьного возраста в современном обществе.

Ключевые слова: социально-психологическая адаптация, речевая компетентность, психические процессы.

О.В. Kolodych

FORMATION OF SPEECH COMPETENCE AS A MEANS OF SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL ADAPTATION OF PRIMARY SCHOOL CHILDREN IN MODERN SOCIETY

SUMMARY

The article analyzes principles of forming speech competence as a means of social and psychological adaptation of primary school children in modern society.

Keywords: social and psychological adaptation, speech competence, psychic processes.
